

muziekweb

wijzer

Freedom Suite: het is jazzzz

In de satirische jeugdfilm *De Ontmaskering van het Tenenkaasimperium* komt het duo Theo en Thea terecht in een jazzclub. In een paar scènes weten zij vervolgens (op hilarische wijze) ieder vooroordeel dat er over jazz bestaat te typeren. Een collectief pijp-rokend, geitenwollensokken publiek knipt met de vingers en knikkebolt ritmisch op de tonen van een op hol geslagen piano. Onverwacht mag het duo zelf ook optreden en vooraf bespreken zij hun nummer met de pianist: 'Druk maar wat toetsen in...het maakt niet uit....het is jazzzz'.

De film is afkomstig uit 1989 en in de loop der jaren zeventig en tachtig was de eens zo betekenisvolle jazz voor het grote publiek verworden tot ondoorgroendelijke piep knor muziek. Maar met de opkomst van de cd werden catalogi van de grote jazzlabels uit de jaren vijftig/zestig opnieuw uitgebracht en herontdekt door jonge oren. Originele jazzgrooves werden gesampled door dance- en hiphopartiesten terwijl kleine labels als Soul Jazz en Get Back naar obscure jazzplaten gingen speuren. Daarnaast begon een nieuwe generatie jazzmusici – zoals Brad Mehldau, Joshua Redman en Esbjörn Svensson en Nederlanders Michiel Borstlap en Benjamin Herman – met een groot historisch besef de jazz nieuwe impulsen te geven, puttend uit dance, pop, wereldmuziek en modern gecomponeerde muziek. Daarnaast beleefden de vocale jazz en swing oplevingen via popartiesten als Robbie Williams, Norah Jones en Wouter Hamel. Zo hervond jazz – een van de belangrijkste en meest vernieuwende en invloedrijke muziekstromingen van de twintigste eeuw – in het nieuwe decennium zijn coolheid en sex appeal.

'...Het is jazzzz', het komische duo slaat onbedoeld de spijker op de kop. Jazz gaat over vrijheid en vrijgevochtenheid. Het ontstond als een woest-ritmische smeltpot van Afrikaanse en Westerse muziek die niet in notenschrift werd opgesteld of vroeg om muzikale scholing en waarin improvisatie de hoofdrol speelde. Een invloed die niet alleen doorsijpelde naar andere, latere muziekstijlen maar ook zijn sporen naliet in beeldende kunst en literatuur. Niet voor niets was het de soundtrack van de eerste jeugdcultuur in de jaren vijftig die zich moest losmaken van stramme, nog vooroorlogse en xenofobe stramien.

New Orleans joys: het begin

Muziek is het weinige dat de bevrijde slaven hebben wanneer zij, in de tweede helft van de negentiende eeuw naar de grote steden trekken. Op de plantages waar zij jarenlang arbeid verrichtten hielden zij zich op de been met hun spirituals en blues. In New Orleans, een broeinest van ex-slaven, gaat men deze muziek, bij gebrek aan ander werk, op straat te zingen. Met succes zodat er ook instrumenten aangeschaft kunnen worden waarbij het voor de hand ligt om te kiezen voor fanfare-instrumenten als trompet, klarinet, tuba en trommels. In de cafés van het levendige Basin Street vermengt deze Afrikaanse en creoolse fanfaremuziek zich met blues en de ritmische pianoklanken van ragtime (de voorloper van jazz). Zo ontstaat een nieuwe improvisatiemuziek.

De trompettist Buddy Bolden wordt gezien als de eerste jazzmusicus naast pioniers als Freddie Keppard, Bunk Johnson en Clarence Williams. Bolden begint in 1895 op straat te verschijnen met zijn band die al snel uitgroeit tot de populairste van New Orleans. De daaropvolgende generatie, met namen als Joe 'King' Oliver, Kid Ory en Jelly Roll Morton gaat zich beter organiseren, maakt opnames en onderneemt toernees waarmee jazz een begrip wordt. In kleine bezettingen maken zij de muziek daarnaast complexer en dynamischer. Door de halsbrekende tempi en razende polyfonische improvisaties wordt dit tot hot jazz gedoopt.

King Oliver ontdekt in New Orleans de jonge, getalenteerde trompettist Louis Armstrong en neemt hem in 1922 mee naar Chicago dat inmiddels een tweede thuis voor jazz is. Armstrong, met als bijnaam Satchmo, groeit uit tot de eerste grote solist die het begrip jazzmusicus definieert door zijn technische begaafdheid te combineren met avontuurlijkheid en puur spelplezier. De excentrieke Satchmo, die ook graag mag zingen met zijn onaards rauwe stem en het scatten of woordloos vocaal improviseren tot kunst verheft, groeit uit tot een wereldster, hoewel de wereld hem uiteindelijk vooral kent van showtunes als Hello Dolly en What A Wonderful World.

Swing time: de jaren dertig en veertig

De jaren dertig tot halverwege de jaren veertig worden het Swing Tijdperk genoemd. Waar het ritme van hot jazz nog klinkt als een gefokt marsritme (boogie-woogie), krijgt de swing jazz een veel ruimtelijkere vierkwartsmaat met accenten op de tweede en vierde tel. Big bands met veel blazers in de gelederen floreren zowel in sjeke blanke dans- en nachtclubs als in de zwarte jazzclubs en domineren de eerste grammofoonplaten en de radio. Swing grenst aan de pure dans- en showmuziek waarbij alle bandleden beurtelings, liefst met veel spektakel soleren tegen een strak georkestreerd decor van koper en piano en het immer voortswingende ritme van contrabas en de eerste drumstellen.

Mede door toedoen van blanke orkestleiders als Benny Goodman en Glenn Miller raakt jazz hiermee enigszins zijn angel (en vrijheid) kwijt en er is zelfs een country & western variant in de vorm van western swing met als bekendste orkest Bob Wills and his Texas Playboys. Ook in Hollywood wordt geswingd door Ginger Rogers en Fred Astaire in de speelfilm Swing Time. In Europa wordt het onder andere vermengd met zigeunermuziek door de virtuoze gitarist Django Reinhardt.

Meer oorspronkelijke componisten en orkestleiders als Duke Ellington en Count Basie overleven moeiteloos het Swing Tijdperk. Met name composities en arrangementen van Ellington als Caravan, Sophisticated Lady en Prelude To A Kiss benaderen qua raffinement de klassieke muziek en worden tijdloze standards die bijdragen aan de volwassenwording van jazz.

De eerste vocale populaire muziek ontstaat (in navolging van Louis Armstrong) in deze periode. Beroemd is zanger/bandleider Cab Calloway met het nog rauwe swingnummer Minnie The Moocher. Jonge vocalisten als Billie Holiday, Nat King Cole en Bing Crosby starten hun carrières bij big bands. Voor hen schrijven blanke componisten als George Gershwin en Irving Berlin nummers die veelal blijven voortleven als standards.

Hornin' in: de jaren veertig en vijftig

Ook uitvinders van de bebop als altsaxofonist Charlie 'Bird' Parker en trompettist Dizzy Gillespie beginnen hun carrières in swingorkesten. Halverwege de jaren veertig vinden zij elkaar in clubs in Harlem, New York waar zij in kleine bezettingen deze baanbrekende en artistieke stijl ontwikkelen. De ritmes zijn complex en jagend terwijl de solo's grenzen aan pure zelfexpressie. Een jonge tandartszoon genaamd Miles Davis die naar New York is gekomen om te studeren, mag soms meespelen op trompet. Bud Powell is de onbetwiste pianoheld van de bebop. Maar nog belangrijker zijn de bonkige en hoekige, zowel op blues als avantgarde muziek van de twintigste eeuw gebaseerde composities van Thelonious Monk die hij zelf uitvoert met zijn typerende robuuste en zoekende pianospel. Bebop kent een korte bloeiperiode en paveit de weg naar de toegankelijker stijlen cool jazz en hard bop.

Eind jaren veertig is Miles Davis uitgegroeid tot bandleider. In samenwerking met arrangeur en pianist Gil Evans maakt hij het album Birth Of The Cool waarin het bigband concept terugkeert maar op een bijna verstilde, koele wijze. De invloed van klassieke kamermuziek speelt hierbij een rol. Leden van deze band, baritonsaxofonist Gerry Mulligan en altsaxofonist Lee Konitz nemen vervolgens de cool jazz mee naar Californië waar het een eigen leven gaat lijden als West Coast jazz. Trompettist/zanger Chet Baker wordt een belangrijke exponent van deze stroming, beginnend in de band van Mulligan.

Warmbloediger is de hard bop waarin eenvoudige, bluesy thema's vaak niet meer zijn dan opmaten voor solo's van alle bandleden. Davis is hierin opnieuw een belangrijke aangever. De trompettist heeft een groot oor voor talent en musici die onder hem beginnen, zoals altsaxofonist Cannonball Adderly, pianist Horace Silver en tenorsaxofonist John Coltrane, maken vervolgens zelf naam als bandleider. The Jazz Messengers, de groep die drummer Art Blakey overneemt van Horace Silver, geldt als een andere belangrijke leerschool en brengt bandleiders voort als trompettisten Freddie Hubbard en Lee Morgan en saxofonisten Hank Mobley en Jackie McClean.

Jazz beleeft zijn grote bloeiperiode in de jaren vijftig en blijft voortdurend evolueren. Jazzlabels als Blue Note, Prestige, Riverside en OJC floreren maar ook majors als Columbia en Atlantic tekenen artiesten. Jazz ontstijgt de clubs en vind een serieus (blank) publiek in concertzalen. Ook in Europa wordt jazz de tegenhanger van de platte rock 'n' roll en spelen Amerikaanse jazzartiesten in sjeike zalen als het Parijse Olympia en het Scheveningse Kurhaus.

Op de rand van de jaren zestig verschijnen veel klassieke jazzalbums. Miles Davis geeft opnieuw nieuwe impulsen met Kind Of Blue waarop hij onder andere John Coltrane en Canonball Adderly laat soleren op nummers die niet langer zijn gebaseerd op akkoordenschema's maar in modale toonladders blijven voortschrijden. Coltrane vervolgt deze, veel ruimte en openheid creërende wijze van spelen op zijn Giant Steps. De geniale componist en contrabassist Charles Mingus vervolmaakt zijn excentrieke geluid op Mingus Ah Um en de jonge aanstormende altsaxofonist Ornette Coleman onderzoekt in 1959 de freejazz op maar liefst drie albums waaronder The Shape Of Jazz To Come.

Kerouazy: Beatniks en Pleiners

De van origine Frans Canadese schrijver Jack Kerouac doet zijn vroege inspiratie op in de jaren veertig tussen het zwarte publiek in Minton's Playhouse in Harlem. Op deze plek, waar de bebop werd geboren, bedenkt hij zich dat hij proza wil schrijven als een solo van Charlie Parker: diepgaand, spontaan en in lange zinnen zonder adempauze. 'Blow as deep as you want to blow', schrijft hij later in zijn manifest *Belief & Technique for Modern Prose*.

Als in 1957 zijn boek *On The Road* – vol berooide avonturen aan de zelfkant van Amerika en vereringen van jazzhelden - verschijnt, groeit Kerouac uit tot de vader van een populaire tegencultuur of jeugdbeweging die zich de Beat Generation of Beatniks noemt. Poëzie en jazz worden de hoofdingrediënten van het bohemische beatnik-bestaan, geconsumeerd met veel espresso's in grootstedelijke koffiehuisen. Marihuana wordt ontdekt via de jazzscene en er ontstaat een eigen taal, gebaseerd op negerslang met woorden als 'cool', 'dig' en natuurlijk 'hip'. De beatniks, gekleed in Levi's en zwarte coltruien, de vrouwen met zwarte kohl-omrande ogen, zijn de aartsvaders van de hippies, punks, alto's en iedere andere naoorlogse jeugdbeweging.

Ook in Europa wordt jazz, samen met de boeken van Franse existentialisten, gedurende de jaren vijftig opgepikt door een tegen de kleinburgerlijkheid rebellerende jeugd. De Amsterdamse beatniks heten de Pleiners en moeten het opnemen tegen de gevetkuifde rockers of de Dijkers. Maar ook de kunstbeweging COBRA gebruikt jazz als inspiratie, evenals de dichtersgroep de Vijftigers.

In tegenstelling tot Frankrijk, waar iemand als trompettist en schrijver Boris Vian een belangrijke lans breekt voor de moderne jazz, en artiesten als Miles Davis en Art Blakey soundtracks leveren voor *Nouvelle Vague* films, toont de Nederlandse jazzmuziek nog nauwelijks een eigen gezicht in de jaren vijftig. Er wordt vooral nog geswingd op de maten van Dutch Swing College Band en Pia Beck. Modernere groepen en solisten zijn Rob Pronks Boptet, de Flamingo's, het Atlantic Quintet, Diamond Five, Dutch All Stars, Wessel Ilcken Combo (met zangeres Rita Reys), pianist Louis van Dijk, saxofonist Boy Edgar en trompettist Nedley Elstak. Maar het beeld van Miles Davis en John Coltrane, in 1960 struinend over de tochtige boulevard van Scheveningen voordat zij moeten optreden in het Kurhaus, doet, ook voor Nederlandse jazzfans, romantischer aan.

Free at last: de jaren zestig

In al zijn glorie kent de jazzscene van de jaren vijftig ook een keerzijde; in navolging van Charlie Parker is bijna iedereen aan de heroïne geraakt. Parker bezwijkt hier in 1955 aan en is dan nog maar vijfendertig jaar. Twee jaar later sluit John Coltrane zichzelf op om, met succes, af te kicken. De herboren saxofonist gaat hierna een bijna devote relatie aan met zijn saxofoon en muziek. Hij studeert dagelijks zo'n acht uur op zijn instrument en zelfs na lange optredens trekt hij zich terug om nog wat te spelen. Vanuit deze intensiteit creëert Coltrane, met zijn vaste kwartet, in 1964 het avantgarde jazz meesterwerk *A Love Supreme*, een licht en donker muzikaal gebed waarin hypnotische atonale jazz samenkomt met hartverscheurende blues en spirituele mantra's.

Coltrane liet zich inspireren door freejazz pioniers als Ornette Coleman, pianisten Cecil Taylor en Sun Ra en saxofonist Albert Ayler, maar wordt het onbetwiste boegbeeld van de freejazz en avant-garde. Hij is de ster van het nieuwe label Impulse! Records en haalt hiervoor jonge musici binnen als saxofonisten Archie Shepp en Pharoah Sanders en trompettist Freddie Hubbard. Zij doen ook mee aan Coltrane's compromisloze muzikale wervelstorm *Ascension* in 1966. Met muziek als deze, gedreven door puur instinct en energie, waarbij tonaliteit, ritme of structuur lijken te ontbreken, jaagt Coltrane ook vele jazzfans op de kast. In 1967 overlijdt hij op veertigjarige leeftijd.

Radicaal zijn ook de platen van Sun Ra's Arkestra, Albert Ayler en saxofonist Marion Brown die verschijnen op het New Yorkse ESP Records. Freejazz breekt met iedere muzikale conventie en gaat over spiritualiteit, meditatie, expressie en (conform de jaren zestig) protest en Black Awareness. Het zwarte publiek luistert echter liever naar de soul van Motown.

Voorals in Europa slaat freejazz aan bij een overwegend blank publiek. Veel Amerikaanse artiesten trekken naar Frankrijk en Duitsland en krijgen alle vrijheid van bijvoorbeeld het Franse label BYG. Het Duitse ECM Records gaat van start met *Free At Last* van de Amerikaanse pianist Mal Waldron en groeit later vooral uit tot een label voor kamerjazz en Europese jazz.

De Duitse saxofonist Peter Brötzman en de Britse saxofonist Evan Parker behoren tot de eersten die hun muziek injecteren met Europese invloeden. In Nederland geven leden van het Amsterdamse Instant Composers Pool (ICP) zoals rietblazer Willem Breuker, pianist Misha Mengelberg en drummer Han Bennink hun eigen, authentieke draai aan freejazz door het te mengen met bijvoorbeeld plompe Hollandse fanfaremuziek en Europese volksmuziek.

De grote afwezige in de avantgarde is Miles Davis die er weinig van moet weten. Aan het eind van de jaren zestig laat hij zich liever inspireren door rock, leidend tot het baanbrekende *Bitches Brew* in 1970 waarmee jazzrock en fusion worden geboren. Elementen van freejazz zijn tegenwoordig nog terug te vinden in modern creative jazz.